

KANTOVA KRITIKA PRAKTICKÉHO ROZUMU A PRAKTICKÉ USUDZOVANIE

Václav ČERNÍK

KANT'S CRITIQUE OF PRACTICAL REASON AND PRACTICAL REASONING

The paper is a critical analysis of Kant's concept of practical reasoning. It is based upon an analysis of Kant's understanding of a man as a sensual-oversensual human being. The author focuses in an analysis of lawmaking of a practical reason. He concerns in Kant's differentiation of categorical and hypothetical imperatives, or pure (autonomic) and ordinary will, respectively. Based on this analysis he consequently reconstructs Kant's understanding of a practical reasoning. He characterizes its basic types based on a technical imperative and pragmatic advice, on categorical and hypothetical imperative.

Pri rekonštrukcii Kantovho chápania praktického usudzovania sa budeme musieť opierať o analýzu takých jeho kľúčových prác, ako je *Kritika čistého rozumu* (*Kritik der reinen Vernunft*, 1781), *Kritika súdnosti* (*Kritik der Urteilskraft*, 1790), *Kritika praktického rozumu* (*Kritik der praktischen Vernunft*, 1788) a *Základy metafyziky mravov* (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785). Východiskom Kantovej kritiky praktického rozumu a jeho metafyziky mravov je jeho koncepcia človeka. Preto aj my začneme analýzou Kantovho chápania osobitej povahy človeka. Odtiaľ by sme sa mali najľahšie dostať k jeho "zákonodarstvu" praktického rozumu, k praktickému rozumu ako "určovateľovi vôle" a napokon ku Kantovmu chápaniu praktického usudzovania.

1. Človek ako zmyslovo-nadzmyslová bytosť

Podľa Aristotela je človek rozumná bytosť a podstata jeho rozumnosti je v konaní. Podľa Huma je telo človeka zložitý stroj, ktorý sa uvádza do pohybu rozhodnutím vôle. Kant chápe človeka ako živú bytosť obdarenú rozumom a vôľou ([4], 58, 108). Telo človeka nie je podľa neho len akýmsi zložitým strojom, ale má povahu živého organizmu ([3], 164); nepodlieha len zákonom mechanickej príčinnosti, lebo v živom organizme sa príčina s účinkom pohybujú v kruhu. Ani duša človeka sa neriadi zákonmi mechanickej, ale inteligibilnej (nadzmyslovej, duchovne sociálnej) príčinnosti: telo

človeka podlieha prírodnej kauzalite ako nevyhnutnosti a duša človeka praktickej kauzalite ako slobode ([3], 94, 112). Obidva typy kauzality sú podľa Kanta založené na objektívnej, nehumovskej nevyhnutnosti.

Kantov človek je zmyslovo-nadzmyslová bytosť. Ako zmyslová, telesná, javová bytosť je členom zmyslového sveta a podlieha prírodným zákonom. Ako nadzmyslová, netelesná, noumenálna bytosť (ako vec osebe) je členom inteligibilného sveta a podlieha praktickým zákonom, resp. morálnym princípom. Ako zmyslová bytosť je členom "prvej" prírody; ako nadzmyslová bytosť je členom "druhej" prírody (spoločnosti). Ako zmyslovo-nadzmyslová bytosť, čiže ako člen prvej a druhej prírody, sa riadi dvojakým typom zákonov: zákonmi prvej, zmyslovej prírody (ktorým podlieha jeho vôľa) a zákonmi druhej, nadzmyslovej prírody (ktorá podlieha jeho vôli). Zákony prvého typu sú predmetom umu a teoretického rozumu, kým zákony druhého typu sú predmetom praktického rozumu. Obidva typy zákonov majú podľa Kanta kauzálny charakter. Rozdiel je v tom, že zákony prvej, zmyslovej prírody majú povahu javovej, empiricky podmienenej kauzality, v ktorej jav zapríčiňuje niečo iné, zatiaľ čo zákony druhej, nadzmyslovej prírody majú povahu noumenálnej, empiricky nepodmienenej kauzality, v ktorej sa vec osebe stáva príčinou seba samej. Človek ako člen nadzmyslového, inteligibilného sveta je slobodne (empiricky nepodmienené) konajúcou príčinou, zatiaľ čo človek ako člen zmyslového, telesného sveta je empiricky podmienenou, podľa prírodnej nevyhnutosti konajúcou príčinou ([3], 26, 64, 69-71, 72, 90). Empiricky podmienená kauzalita má časový charakter (príčina predchádza účinku); empiricky nepodmienená kauzalita (príčina seba samej) nemá časový rozmer; stáva sa dôvodom ľudského konania. Morálny zákon napríklad nie je podľa Kanta príčinou, ale dôvodom slobodného konania, jeho formálnou podmienkou ([3], 75, 76-77, 120-121, [4], 77). Konanie má teda podľa Kanta nielen príčiny, ale aj dôvody ([9], 89).¹

Kantovo poňatie človeka je výrazným pokrokom oproti jeho humovskému chápaniu. Zakladá sa síce tiež ešte na newtonovskej paradigme,² ale anticipuje už aj darvinovskú (evolučnú, organickú) paradigmu. Človek podľa Kanta nie je len bytosť prírodná, ale aj špecificky spoločenská, pričom spoločnosť Kant začína chápať ako "systematické spojenie rôznych rozumných bytostí prostredníctvom pospolných zákonov" ([4], 95). V jeho koncepcii človeka sa už zreteľne naznačuje, že človek vo svojom konaní vstupuje do dvojakého typu vzťahov a podlieha dvojakej zákonitosti: prírodnej a sociálnej. Človek ako zmyslová bytosť vstupuje do vzťahu k prírode a podlieha prírodným zákonom; človek ako nadzmyslová bytosť vstupuje do vzťahu k iným rozumným bytostiam a podlieha špecificky spoločenským

zákonom.

Kant však ešte nepochopil skutočnú povahu špecificky spoločenských vzťahov ľudí. Za rozumom nepochopiteľnú, ale prakticky reálnu podstatu človeka ako veci osebe považuje jeho "inteligenciu". Spoločnosť stotožňuje s inteligibilným svetom, resp. s duchovnou sférou spoločnosti. Chápe ju len ako nemateriálnu ríšu účelov, ako subjekt všetkých možných účelov, ako akýsi konsenzus vôlí rozumných bytostí, ako najvyššie dobro, a teda len ako predmet etiky ([4], 95, 100). Za základný znak, ktorým sa človek odlišuje od zvierat, považuje (podobne ako neskôr Darwin) morálny princíp. Morálny princíp, normu, ktorá platí pre všetky rozumné bytosti inteligibilného sveta, chápe ako zákon seba sa určujúcej kauzality tohto sveta ([3], 670). Domnieva sa, že keď pridá sociálnemu pravidlu, morálnej norme formu prírodného zákona, zmení sa na praktický (spoločenský) zákon regulujúci vzájomné vzťahy rozumných bytostí v inteligibilnom svete. Možno povedať, že Kant povyšuje všeobecný morálny princíp (normu) na vedecký zákon, lebo ešte nepozná skutočnú povahu spoločenského zákona. V tom je zrejme príčina toho, že Kant nevedel vybrať z kontrapozície normatívneho a faktického.

Hoci Kant už naznačuje dvojaký (prírodno-spoločenský) charakter vzťahov, do ktorých ľudia vstupujú vo svojom konaní, neprekonáva ešte klasické chápanie človeka ako akéjsi dichotómie tela a ducha. V jeho poňatí človeka ako zmyslovo-nadzmyslovej bytosti sa iba vyhraňuje antinómia klasického poňatia človeka: alebo sa človek v dejinách chápe ako prírodná bytosť a vtedy sa aspekt jeho vedomia a slobody eliminuje, alebo sa chápe ako nositeľ duchovného princípu (inteligencie) a potom sa abstrahuje od tých vzťahov, v ktorých sa správa podobne ako ostatné veci v prírode ([1], 348). Riešenie tejto neprekonateľnej záhady teoretického rozumu možno podľa Kanta hľadať len v praktickom rozšírení teoretického rozumu, v prechode od teoretického rozumu ako zákonodarcu prírody k praktickému rozumu ako zákonodarcovi inteligibilného sveta, resp. v prechode od zákonov prírody k zákonom slobody ([2], 29).

Teoretický a praktický rozum sú podľa Kanta jedným a tým istým rozumom, resp. dvoma odlišnými stránkami toho istého rozumu. Medzi zákonodarstvom teoretického a zákonodarstvom praktického rozumu je istá vzájomná väzba. Medzi prírodným a inteligibilným svetom, medzi zákonmi prírody a zákonmi slobody je teda podľa Kanta mysliteľná istá harmónia ([3], 162). Táto harmónia však predpokladá ideu Boha ako bytosti, ktorá jediná je schopná zjednotiť v sebe absolútnu nevyhnutnosť s absolútnou slobodou. Idea Boha je pre teoretický rozum síce niečím možným, ale úplne nepochopiteľným. Pojem Boha jednoducho nepatrí do fyziky (vedy). "Vysvetliť

prírodné poriadky alebo ich zmeny utíkaním sa k Bohu ako pôvodcovi vecí nie je fyzikálne vysvetlenie a je to vždy priznanie, že sme so svojou filozofiou na konci" ([3], 156). To, čo bolo pre teoretický rozum iba možné, stáva sa podľa Kanta pre praktický rozum imanentným; hoci pojem Boha nepatrí do fyziky, patrí do morálky ([3], 157). Teda aj u Kanta (podobne ako u Huma) má otázka vzťahu tela a ducha, prírody a spoločnosti, prírodných a spoločenských zákonov podobu akejsi Bohom predurčenej harmónie. Rozdiel je iba v tom, že u Kanta má táto predurčená harmónia iba "praktický" (morálny) charakter. Lenže ak by sme chceli parafrázovať Kantovu myšlienku, mohli by sme povedať, že utíkanie sa k Bohu ako pôvodcovi harmónie medzi prírodným a morálnym svetom, medzi zákonmi prírody a zákonmi slobody (spoločnosti) nie je vedeckým vysvetlením (lebo Boh je etickým, a nie fyzikálnym pojmom). Nie je to nepriame priznanie, že pri vysvetľovaní vzťahu človeka a prírody, ako aj pri vysvetľovaní povahy človeka ako zmyslovo-nadzmyslovej bytosti sme so svojou filozofiou na konci?

Ak by sme zotrvali na pozícii Kantovho chápania človeka ako zmyslovo-nadzmyslovej bytosti, dospeli by sme nevyhnutne k dichotómii naturalizmu a antinaturalizmu.

2. *Zákonodarstvo praktického rozumu*

Kant (na rozdiel od Huma) uznáva, ako sme už upozornili, nielen fenomenálnu, ale aj noumenálnu rovinu človeka. Človek ako vec osebe však podľa Kanta nie je predmetom teoretického umu, ale iba praktického rozumu.

Rozumové poznanie sa podľa Kanta člení na materiálne (obsahové) a formálne. Formálne sa týka foriem uvažovania (umu) a je predmetom logiky; materiálne sa zaoberá zákonmi prírody, podľa ktorých sa všetko deje, a zákonmi slobody, podľa ktorých sa všetko má diať; prvé sú predmetom fyziky, druhé etiky ([4], 51-52). Naša obsahová poznávacia schopnosť má, inak povedané, dve odlišné predmetné oblasti: oblasť pojmov prírody a oblasť pojmov slobody. Prostredníctvom oboch týchto oblastí je podľa Kanta naša poznávacia schopnosť "apriórne zákonodarná". Nie príroda či spoločnosť diktujú rozumu svoje zákony, ale naopak, rozum diktuje svoje zákony prírode a spoločnosti. Zákonodarstvo prostredníctvom pojmov prírody sa uskutočňuje umom (*Verstand*) a je teoretické, kým zákonodarstvo prostredníctvom pojmu slobody sa uskutočňuje rozumom (*Vernunft*) a je iba praktické ([2], 29). Um a rozum teda majú podľa Kanta dve úplne odlišné zákonodarstvá, hoci sa rozvíjajú na pôde tej istej skúsenosti. Pojem prírody predstavuje svoje predmety v názore; nemôže ich predstaviť ako veci osebe,

ale len ako číre javy. Pojem slobody naopak predstavuje vo svojom objekte vec samu osebe, ale nie v názore. Medzi oblasťou pojmu prírody ako niečoho zmyslového a oblasťou pojmu slobody ako niečoho nadzmyslového leží podľa Kanta nepriehľadná priepasť. Prechod od spôsobu myslenia podľa princípov prírody k spôsobu myslenia podľa princípov slobody sa nedá uskutočniť prostredníctvom teoretického použitia rozumu; dá sa podľa Kanta uskutočniť iba prostredníctvom jeho praktického použitia. S teoretickým umom a rozumom sa spája naša poznávacia schopnosť; s praktickým rozumom sa spája naša žiadacia schopnosť.

Zákony teoretického umu (uvažovania) sú podľa Kanta synteticky apriórne princípy poznania; odpovedajú na otázku, prečo sa niečo deje; viažu poznávajúci subjekt pri teoretickom uvažovaní; ich prijatie je predpokladom pravdivého opisu, vysvetlenia a predvídania; sú to zákony o pravdivom či nepravdivom poznaní. Zákony praktického rozumu sú synteticky apriórne princípy slobodného konania; odpovedajú na otázku, čo máme robiť a prečo to máme urobiť; viažu slobodného činiteľa pri praktickom uvažovaní; ich prijatie je predpokladom slobodného konania; sú to zákony o správnom alebo o nesprávnom konaní. Otázka "Prečo sa niečo deje?" sa pýta na príčinu diania a odpoveď na ňu vyžaduje kauzálne vysvetlenie. Otázka "Prečo to máme urobiť?" sa pýta na dôvod konania; odpoveď na ňu nemá primárne vysvetliť, ale ospravedlniť ([9], 76). Až sekundárne, odvolaním sa na prijaté dôvody konania, môžeme vysvetliť a pochopiť, prečo agens konal tým či oným spôsobom.

Sprostredkujúcim článkom, umožňujúcim len do istej miery preklenúť priepasť medzi teoretickým umom a praktickým rozumom, je podľa Kanta naša schopnosť súdnosti, na ktorú sa viaže pocit ľúbosti a neľúbosti (obrazotvornosti, estetického citu) ([2], 29-32). Voľná hra obrazotvornosti umožňuje oprieť naše pojmy o skúsenosť, ktorá je oslobodená od pojmov, a tak uvádzať dôvody estetických súdov (hoci neexistujú pravidlá vkusu); obrazotvornosť však na druhej strane utvára skúsenosť nasýtenú pojmami, čo umožňuje uvádzať dôvody teoretických a praktických súdov, ktoré sa riadia pravidlami ([9], 103).

Teoretický um a rozum dosahujú svoje naplnenie v poznaní a vo vymedzení hraníc jeho možností; praktický rozum dosahuje svoju realitu činom ([3], 23). Teoretický rozum je zákonodarcom prírody; určuje (vedecké) zákony, podľa ktorých sa *všetko deje* v zmyslovom svete; praktický rozum je zákonodarcom slobody, určuje zákony a zásady, podľa ktorých sa *všetko má diať* v nadzmyslovom (inteligibilnom) svete. Pri výklade teoretického používania rozumu Kant postupuje od zmyslov k zásadám; pri výklade praktického

používania rozumu postupuje od zásad k zmyslom ([3], 35). Teoretické zásady aj praktické zákony sú podľa Kanta (a na rozdiel od Huma) celkom objektívne, objektívne nevyhnutné. Nemožno ich získať zovšeobecnením skúsenosti (na podklade humovského zvyku či návyku). Možno ich údajne získať len apriórnym poznaním rozumu; obidva druhy zásad či zákonov (zákony prírody aj zákony slobody) majú podľa Kanta predskúsenostný charakter syntetického a priori ([3], 47, 53).

Základným zákonom čistého praktického rozumu je podľa Kanta morálny zákon; morálny zákon je sociálne pravidlo, ktoré má formu prírodného zákona. A formu prírodného zákona má v tom zmysle, že platí pre *každú* rozumnú bytosť, ktorá má vôľu a je členom inteligibilného sveta, *bez ohľadu na materiálne (empirické) podmienky a bez ohľadu na všetky subjektívne diferencie rozumných bytostí* ([3], 53, 63). Jediným praktickým pravidlom, ktoré má formu takto pochopeného "všeobecného zákona" (platného pre všetky rozumné bytosti vôbec), je podľa Kanta morálny zákon, ktorý má povahu kategorického imperatívu: "Konaj tak, akoby sa maxima tvojho konania mala na základe tvojej vôle stať všeobecným prírodným zákonom" ([4], 84). Takýto morálny zákon má podľa Kanta formu praktického *imperatívu*, lebo je príkazom, objektívnym princípom, ktorý *donucuje* vôľu rozumnej bytosti konať alebo nekonať určitým spôsobom. Má však zároveň formu *kategorického* (a nielen hypotetického) imperatívu, lebo vyjadruje praktickú nevyhnutnosť možného konania ako *samoúčelu*, ako konania súdeho samo pre seba, a nie ako prostriedku pre niečo iné. Morálny zákon ako všeobecný princíp inteligibilného sveta pritom nemá podľa Kanta povahu akejsi subjektívnej humovskej nevyhnutnosti (zvyku), ale formu objektívnej nevyhnutnosti, ktorá sa presadzuje nezávisle od empirických podmienok a platí "bez vzťahu k inému účelu" ([4], 77), resp. nezávisle od subjektívnych účelov jednotlivých rozumných bytostí.

Morálny zákon je podľa Kanta "najvyšším formálnym určovateľom vôle bez ohľadu na všetky jej subjektívne rôznosti" [3], 53). Lenže tieto rôznosti existujú, pretože človek nie je len obyvateľom nadzmyslového, ale aj zmyslového sveta. Preto ich treba zohľadniť. Človek ako zmyslová bytosť má určité náklonnosti a na nich sa zakladajúce potreby; vykazuje schopnosť žiadostivosti ([4], 69, 90). Morálny zákon má povahu *formálneho* praktického princípu, lebo sa v ňom abstrahuje od všetkých subjektívnych účelov. Ak chceme zohľadniť mnohotvárnosť subjektívnych účelov, musíme prejsť od formálneho praktického princípu k *materiálnym* (obsahovým) praktickým princípom ([4], 90). Všetky materiálne praktické zásady sú podľa Kanta "rovnakého druhu a patria pod všeobecný princíp sebalásky čiže vlastnej bláženosti" ([3],

42). Materiálne praktické pravidlá sa viažu na "nižšiu" schopnosť žiadostivosti (ktorú máme spoločnú so zvieratami), kým formálne praktické pravidlo (morálny zákon) sa spája s "vyššou" schopnosťou žiadostivosti, čistou vôľou, ktorá je vlastná iba človeku ([3], 43).

Praktický rozum teda odvodzuje z dvojakej, zmyslovo-nadzmyslovej povahy človeka dva odlišné typy praktických zásad: formálne a materiálne. Prvé Kant nazýva "zákonmi" a druhé "maximami". Morálny zákon je formálne praktickým princípom a má charakter kategorického imperatívu; maximy sú materiálno-praktickými zásadami a majú charakter hypotetických imperatívov ([4], 102-103). Morálny zákon charakterizuje konanie "ako súcne samo pre seba, ako objektívne nevyhnutné bez vzťahu k inému účelu"; v maximách je vyjadrená praktická nevyhnutnosť možného konania ako prostriedku na niečo iné, čo chceme (alebo čo by sme chceli) dosiahnuť ([4], 77). Maxima je podľa Kanta "subjektívnym princípom chcenia", zatiaľ čo praktický zákon je jeho "objektívnym princípom". Praktický zákon môže slúžiť rozumným bytostiam aj subjektívne, ak budú konať podľa rozumu, ktorý má "úplnú moc nad žiadostivosťou" ([4], 64 pozn.). Z morálneho zákona Kant odvodzuje pojem (najvyššieho) *dobra*, zatiaľ čo z heterogénnych maxim odvodzuje pojem *vlastnej blaženosti* (sebalásky).

Hypotetický imperatív sa spravidla začína slovom "Ak..."; jeho cieľ či účel je hypotetický a jeho imperatív určuje prostriedky na jeho dosiahnutie: Ak chceš dosiahnuť (možný) účel (a rozum má rozhodujúci vplyv na tvoje konanie), tak musíš chcieť na to nevyhnutné prostriedky, ktoré sú v dosahu ([4], 80). Platnosť hypotetických imperatívov sa podľa Kanta zakladá na všeobecnom princípe: *Kto chce cieľ, chce prostriedky*, ktorý má analytický charakter. Hypotetické imperatívy sú empiricky podmienené; môžu byť platné, ale nemôžu byť "objektívne" v zmysle nezávislosti od subjektívnych účelov a želaní. To, čo platí pre niektoré subjekty za daných empirických podmienok, nemusí platiť pre iné subjekty za iných podmienok. Cieľ, ktorý sleduje jeden činiteľ, môže byť v rozpore s cieľom, ktorý sleduje druhý činiteľ.

Kategorický imperatív spravidla neobsahuje spojku "Ak..."; jeho cieľ je bezpodmienukový (nezávisí od subjektívnych účelov jednotlivých rozumných bytostí) a imperatív určuje bezpodmienečne, čo máme robiť; konanie sa tu predstavuje ako cieľ; jeho charakteristickým znakom je prítomnosť povinnosti. Najvyšším princípom kategorických imperatívov je morálny zákon, ktorý je podľa Kanta synteticky apriórny. Hypotetický imperatív podľa neho používame tam, kde uvažujeme o prostriedkoch na dosiahnutie zadaného cieľa, zatiaľ čo kategorický imperatív používame tam, kde uvažujeme o cieľoch samých ([9], 82).

Morálny zákon sa u Kanta viaže na pojem všeobecnej, ľudskej, čistej, autonómnej vôle, ktorá je akýmsi konsenzom individuálnych vôlí; chápe sa ako vyjadrenie objektívneho účelu, spoločného všetkým vôľam rozumných bytostí. Maximy sa ňou naopak viažu na pojem heterogénnych individuálnych vôlí; chápu sa ako vyjadrenie rozličných, empiricky podmienených subjektívnych účelov ([4], 102-103). Vzhľadom na mnohotváornosť subjektívnych účelov sa maximy môžu, a nemusia zhodovať s morálnym princípom; môžu mu dokonca priamo odporovať. Napríklad maxima: Miluj svojho bližného ako seba samého sa zhoduje s kategorickým imperatívom, ale maxima: Miluj svojho bližného len pre seba samého mu odporuje. Princíp sebalásky, vlastnej blaženosti, je podľa Kanta najzavrhnuteľnejším z empirických princípov vôbec; najviac odporuje princípu človečenstva, lebo stiera špecifický rozdiel medzi pohnútkami k cnosti a pohnútkami k neresti ([4], 104).

Kantov praktický rozum je teda, ako vidno, nielen zákonodarcom slobody, kategorického imperatívu, ale aj určovateľom zložitej sústavy praktických empirických pravidiel, hypotetických imperatívov. Záleží na tom, ktorú z praktických zásad si človek vyberie za základ svojho konania či správania. To už je bezprostrednou otázkou ľudskej vôle.

3. Praktický rozum ako určovateľ vôle

Aristoteles chápal voľbu ako vec rozumovej úvahy a vedomého rozhodnutia; samo vedomé rozhodnutie malo kognitívny a konatívny aspekt; dominantnú úlohu v ľudskej voľbe Aristoteles prisudzuje rozumu; vôľu chápal predovšetkým ako to, čo je nevyhnutné na realizáciu vedomého rozhodnutia. Hume znižuje úlohu rozumovej úvahy, aby zvýraznil skúsenostnú úvahu, založenú na zvyku a prirodzenom pude; to, čo je schopné sa v nás rozhodovať nie je podľa Huma ani tak rozum, ako vôľa. Kant kritizuje humovské stanovisko. Vôľu chápe ako schopnosť dosahovať objektívne alebo subjektívne účely, pričom určovateľom vôle je podľa neho praktický rozum ([3], 34, 79). Kant (na rozdiel od Huma) nespochybňuje prioritu rozumu pred vôľou; problémom je preňho skôr otázka, či rozum stačí na určovateľa vôle sám, alebo či na to potrebuje aj empirické podmienky. Usiluje sa dokázať, že určovateľom vôle nie je len empiricky podmienený, ale aj čistý, od empirických podmienok nezávislý rozum ([3], 34-35).

Čistý, empiricky nepodmienený praktický rozum je podľa Kanta pre seba praktický; dáva človeku ako inteligibilnej, nadzmyslovej bytosti všeobecný zákon, ktorý nazývame morálnym princípom a ktorý je formálnym

určovateľom vôle každej rozumnej bytosti bez ohľadu na jej subjektívne účely ([3], 53). *Obyčajný, empiricky podmienený* praktický rozum dáva človeku ako zmyslovej bytosti empirické praktické pravidlá, maximy, ktoré sú materiálnymi určovateľmi obyčajnej vôle rozumnej bytosti vzhľadom na jej subjektívne účely. V prvom prípade je určovateľom vôle princíp mravnosti (najvyššieho dobra) a v druhom prípade princíp vlastnej blaženosti ([3], 57). Čistý praktický rozum je určovateľom čistej vôle; určuje vôľu k činu prostredníctvom formálneho princípu, morálneho zákona. Empirický praktický rozum je určovateľom obyčajnej vôle konečných rozumných bytostí; určuje vôľu k činu prostredníctvom materiálnych, empirických pravidiel ([3], 54, 61, 63).

Čistý praktický rozum určuje vôľu bezprostredne, "bez ohľadu na možné objekty schopnosti žiadostivosti"; empirický praktický rozum určuje vôľu sprostredkovanú, prostredníctvom možných objektov žiadostivosti. Účelom, na ktorý sa zameriava čistá vôľa človeka ako člena inteligibilného sveta, je *dobro*; účelom, na ktorý sa orientuje obyčajná vôľa ako človeka zmyslového sveta, je vlastné *blaho*. Konanie primerané morálnemu zákonu je podľa Kanta "samo osebe dobré" a vôľa, ktorej maxima je vždy primeraná tomuto zákonu, je podľa neho "absolútne, v každom ohľade dobrá"; je dokonca "najvyššou podmienkou všetkého dobra" ([3], 82). Naopak, konanie, ktoré nie je primerané morálnemu zákonu, nie je samo osebe dobré a vôľa, ktorej maxima nezodpovedá tomuto zákonu nemôže byť absolútne, v každom ohľade dobrá; účelom ňou regulovaného konania nie je (najvyššie) dobro, ale (vlastné) blaho ([3], 82-83). Morálny zákon "určuje našu vôľu, aby dala zmyslovému svetu ako celku rôznych bytostí formu" ([3], 65). Maximy určujú našu vôľu, aby dala zmyslovému svetu rozumných bytostí diferencovaný obsah (látku).

Ak by človek bol iba členom inteligibilného, nadzmyslového sveta, jeho konanie by sa zakladalo výhradne na najvyššom princípe mravnosti; čistý praktický rozum by bol bezprostredným určovateľom jeho čistej vôle. Ak by bol naopak iba členom zmyslového sveta, jeho konanie by sa zakladalo iba na princípe vlastného blaha (sebalásky). Skutočný človek je však zmyslovo-nadzmyslová bytosť; je obyvateľom oboch svetov: inteligibilného i zmyslového. Preto jeho konanie budú určovať obidva druhy praktických zásad: tak morálne zákony, ako aj empirické maximy. Človek ako príslušník zmyslového sveta je podriadený aj zákonom nadzmyslového sveta; musí teda považovať aj zákony inteligibilného sveta za svoje imperatívy; musí považovať konanie primerané morálnemu zákonu za svoju *povinnosť* ([4], 115-116).

V tejto súvislosti vystupuje do popredia Kantovo rozlíšenie "čistej" a "obyčajnej" vôle, medzi ktorými často bývajú diferencie a rozpory. *Čistá*

vôľa je určovaná čistým praktickým rozumom a riadi sa vždy len morálnym zákonom; *obyčajná vôľa* je určovaná empiricky podmieneným praktickým rozumom a riadi sa bezprostredne maximami (ktoré sa nemusia zhodovať s morálnym zákonom). Kantova čistá vôľa je vôľa *ideálneho človeka ako personifikovaného človečenstva* (*Menschheit*); je to vôľa človeka ako typického predstaviteľa inteligibilného (božského) sveta, ktorý je spoločným dielom všetkých rozumných bytostí. Objektívny účel, na ktorý sa zameriava čistá vôľa, je personifikáciou ľudského, človečenského účelu, na ktorého utváraní sa podieľajú všetky rozumné bytosti.³ Nie je preto náhodné, že Kant formuluje jednu zo svojich definícií morálneho zákona takto: "*Konaj tak, aby si používal ľudstvo ako vo svojej osobe, tak aj v osobe každého druhého vždy zároveň ako účel a nikdy len ako prostriedok*" ([4], 92). Konať na základe morálneho princípu znamená teda podľa Kanta konať v súlade s princípom človečenstva ako našim inherentným zákonom, resp. konať tak, aby naše konanie nebolo "v rozpore s princípom druhých ľudí" ([4], 91). Sám princíp človečenstva je podľa neho najvyššou obmedzujúcou podmienkou slobody konania každého človeka, obmedzujúcou podmienkou všetkých subjektívnych účelov konečných rozumných bytostí ([4], 93). Lenže obyčajná vôľa, vôľa konečnej rozumnej bytosti, sa zameriava (aj) na subjektívne účely, ktoré sa odchyľujú od objektívneho účelu (sebaúčelu človeka ako zosobneného ľudstva) a často mu aj odporujú.

Kant pritom zdôrazňuje, že ani čistá vôľa nie je svätá ([3], 52). Svätou by bola len vtedy, keby sa *rada* podriadovala morálnemu zákonu, keby sledovala len objektívny účel ľudstva, a nebola vôbec schopná tvoriť maximy odporujúce morálnemu zákonu. Lenže aj čistá vôľa, aj keď je vôľou personifikovaného človečenstva, je predsa len vôľou bytosti, ovplyvňovanej potrebami a zmyslovými pohnútkami. Ani čistá vôľa sa teda nie vždy a za každých okolností rada podriaďuje morálnemu zákonu; tento zákon ju musí *nútiť* konať patričným spôsobom; nepodriaďuje sa morálnemu zákonu bez reptania, ale z *povinnosti*.⁴ Morálny princíp vystupuje vo vzťahu k čistej vôli ako *nariaďujúci imperatív* a človek (aj ako personifikované ľudstvo) považuje za svoju povinnosť konať v súlade s morálnym zákonom. Svätosť vôle je preto podľa Kanta len akýmsi ideálnym "pravzorom", ku ktorému sa môže vôľa konečných rozumných bytostí iba donekonečna približovať ([3], 54).

Čistá vôľa však nie je morálnemu zákonu iba podriadená; je to spoločná vôľa všetkých rozumných bytostí vôbec, všeobecná vôľa ľudstva; podieľa sa na nej vôľa každej rozumnej bytosti. Každá rozumná bytosť je účelom osebe a podieľa sa na formovaní všeobecnej ľudskej vôle; idea vôle každej rozumnej bytosti je teda aj "*všeobecne zákonodarnou vôľou*". No ak je to tak,

potom žiadna vôľa nie je morálnemu zákonu iba podriadená; pretože sa spolupodieľa na jeho tvorbe, musí sa považovať aj za "svojzákonodarnú" (*selbstgesetzgebend*). Podľa Kanta sa teda podriaďujeme všeobecnému morálnemu zákonu, ktorého sme sami spolutvorcami: Vôľa každej rozumnej bytosti je zároveň aj "všeobecnou zákonodarnou vôľou". Každý človek je podľa neho povinný podriaďovať sa morálnym zákonom, na ktorých tvorbe sa podieľa ako súčasť všeobecnej, všeľudskej zákonodarnej vôle. Každá rozumná bytosť musí konať tak, aby svojimi maximami "bola zákonodarným členom v ríši účelov" ([4], 93-95, 97).

Čistá vôľa má povahu *autonómnej vôle*, čiže vôle, ktorá je "sama sebe zákonom", a to "nezávisle od ľubovoľnej povahy predmetov chcenia". Princípom autonómnej vôle je "nerobiť inak ako tak, aby maximy jej voľby boli zahrnuté zároveň v tom istom chcení ako všeobecný zákon". Obyčajná vôľa si spravidla neuvedomuje, že je autonómna; zákon, ktorý ju má určovať, hľadá v povahe niektorého zo svojich empirických objektov. Z toho vzniká *heteronómia* vôlí, ktoré sa riadia iba hypotetickými imperatívami: "Mám vykonať niečo preto, lebo chcem niečo iné". Obyčajná vôľa sa napríklad riadi imperatívom: "Nemám luháť, ak si chcem zachovať česť", zatiaľ čo čistá vôľa by sa mala riadiť imperatívom: "Nemám luháť, aj keby mi to neprinieslo ani tieň hanby" ([4], 102-104).

Pri vysvetľovaní ľudského konania podľa Kanta treba postupovať od analýzy "čistého" konania, ktoré je primerané morálnemu zákonu, k analýze obyčajného konania konečných rozumných bytostí, ktoré sa riadi maximami. Východiskovú analýzu čistého alebo dokonca "svätého" konania Kant chápe ako "pravzor", ku ktorému sa obyčajné ľudské konanie má (asymptoticky) prirovnávať. Problém je však v tom, že samo vysvetlenie "čistého" a toľž "svätého" konania naráža (a to aj podľa Kanta) na prekážky neprekonateľné teoretickým rozumom.

Kľúčom k explikácii autonómnej vôle je totiž pojem slobody. Autonómnou vôľou, t.j. vôľou, ktorá je sama osebe zákonodarná môže byť iba slobodná vôľa. Slobodná vôľa a vôľa podriadená mravným zákonom sú podľa Kanta jedno a to isté. Problém spočíva v tom, že sloboda, ktorú prisudzujeme vôli, sa zdá byť v rozpore s prírodnou nevyhnutnosťou. Teoretický rozum upadá pri riešení tohto problému do antinómií. Praktický rozum rieši problém tým, že rozlíši človeka ako zmyslovú a nadzmyslovú bytosť: človek v prvom význame podlieha prírodnej nevyhnutnosti a človek v druhom význame zákonom slobody. Zdanlivo je teda všetko v poriadku. Lenže v človeku ako zmyslovo-nadzmyslovej bytosti musia byť obidva významy nevyhnutne zjednotené (a to nielen v predmete, ale aj v myslení) ([4],

117-118). Ako však zjednotiť v jednej bytosti prírodné a morálne zákony, (absolútnu) nevyhnutnosť a slobodu? Odpoveď na túto otázku (ako sme už ukázali) potrebuje podľa Kanta ideu Boha. Lenže Boh nie je predmetom fyziky (vedeckého vysvetlenia), ale iba predmetom etiky. To však znamená, že sama otázka, ako sa v človeku zjednocuje prírodná nevyhnutnosť s morálnou slobodou, nemôže byť podľa Kanta vecou vedeckého vysvetlenia. Vysvetliť, ako je možné "čisté" konanie (ako môže byť čistý rozum praktickým), je teda niečo, čo presahuje možnosti rozumu; "na to nestačí žiadny ľudský rozum, a keby sme sa pokúsili nájsť vysvetlenie, bola by všetka námaha a práca márna" ([4], 123). Ako však máme pri vysvetľovaní ľudského konania vychádzať z pravzoru čistého (svätého) konania, keď toto konanie nie je a ani nemôže byť predmetom vedeckého vysvetlenia?

Kantov praktický rozum je *motivačne praktický*. Rozum podľa neho určuje vôľu; konanie, ktoré rozumná bytosť uzná za objektívne nevyhnutné, stáva sa pre ňu aj subjektívne nevyhnutným. Ak konáme podľa objektívnej a subjektívnej nevyhnutnosti, naše konanie je dobre motivované. Kantov praktický rozum je navyše aj *normatívne praktický*. Praktickým rozumom určená vôľa je pôvodcom kategorického imperatívu a jemu podriadeným princípom povinnosti; ako taká je svojzákonodarnou a v tomto zmysle aj autonómnou vôľou. Kantov praktický rozum je teda motivačne a normatívne praktickým (a v tomto zmysle aj autonómnym) rozumom ([7], 69-70).

Kantovo chápanie praktického rozumu sa odlišuje od humovského a aristotelovského. Podľa Aristotela môže praktický rozum implikovať len určitý stupeň motivácie nášho konania. Hume explicitne odmieta uznať takú motiváciu, ktorá má pôvod v čistom rozume, a implicitne odmieta uznať také princípy, ktoré sú nezávislé od empirickej skúsenosti. Kant, podobne ako Aristoteles, chápe rozum ako *epistemicky* praktický (praktický rozum produkuje overené domnienky alebo poznatky o normatívnych pravdách). Na rozdiel od neho však chápe rozum aj ako *legislatívne* praktický (praktický rozum utvára normatívne pravdy ako štandardy správania). A niekedy (v tretej časti *Základov*) ho chápe dokonca aj ako *konštitutívne* praktický (jeho odporúčania kreuju normatívne štandardy) ([7], 71-72).

R. Audi charakterizuje Kanta ako umierneného deontického internalistu. Kant je *deontickým* internalistom, pretože povinnosť má podľa neho motivačnú silu; je *internalistom*, pretože čistú motiváciu slobodného konania chápe ako niečo, čo sa zakladá na súdoch povinnosti nezávisle od toho, či agens má alebo nemá túžbu konať povinnosťne. Jeho stanovisko sa odlišuje od externalizmu, podľa ktorého praktické súdy motivujú niekoho konať iba vtedy, keď sa spájajú s jeho žiadosťami a túžbami. Je *umierneným*

internalistom, pretože jeho stanovisko je viac ako minimálny internalizmus (podľa ktorého súdy povinnosti majú istú motivačnú silu, pobádajúcu agensa konať) a menej ako silný internalizmus (podľa ktorého súdy povinnosti sú prevažujúcou motiváciou konania); súd povinnosti je podľa neho dostatočný na vykonanie a vysvetlenie určitého konania. Kant je silnejším internalistom než Aristoteles, lebo Aristoteles v niektorých častiach svojho diela zastával externalistické stanovisko ([7], 70-71).

4. Praktické usudzovanie a vysvetlenie konania

Kant síce nikde nepodáva systematický výklad svojho chápania praktického usudzovania, no z jeho kritiky praktického rozumu a z jeho výkladu metafyziky mravov možno jeho koncepciu dnešnými prostriedkami zrekonštruovať.

Predovšetkým možno konštatovať, že Kant chápe praktické usudzovanie ako *rozšírenie* teoretického usudzovania do oblasti nadzmyslového (ktorá je pre teoretický rozum nepoznatelná). "Ak sa má čistý poznatok rozšíriť *prakticky*," píše Kant, "musí byť daný apriórny *zámer*, t.j. účel ako objekt (vôle), ktorý si nezávisle od všetkých teoretických zásad predstavujeme ako prakticky nevyhnutný, a to na základe (kategorického) imperatívu, bezprostredne určujúceho vôľu; ..." ([3], 152). To, čo bolo pre teoretické usudzovanie transcendentné (veci osebe, nadzmyslové, noumenálne, inteligibilné), stáva sa pre praktické usudzovanie imanentným. Imanentným a konštitutívnym sa pre praktické myslenie stávajú dokonca aj také transcendentné idey špekulatívneho rozumu, ako je idea slobody, nesmrteľnosti duše a Boha. Praktický rozum podľa Kanta nevyhnutne potrebuje ich existenciu na zdôvodnenie možnosti prakticky celkom nevyhnutného objektu mravného konania, *najvyššieho dobra* ([3], 152-153). Samo praktické rozšírenie teoretického rozumu však nie je rozšírením špekulácie; pre teoretický rozum boli a zostávajú všetky nadzmyslové "veci osebe" nepoznatelnými, transcendentnými a iba možnými (ako regulatívne idey); "nikdy sa nedajú použiť na vytvorenie *teórie* o nadzmyslových bytostiach" a ich používanie sa "obmedzuje len na realizáciu morálneho zákona" ([3], 155).

Kantovo praktické usudzovanie má, podobne ako teoretické usudzovanie, inferenčný (odvodzovací) charakter; líši sa však od neho svojím účelovým a genetickým charakterom ([7], 77-78). Vyššími premisami Kantovho praktického úsudku nie sú všeobecné súdy, ale všeobecné predpisy, ktoré prikazujú alebo radia, čo máme robiť. Nižšími premisami sa možné konanie subsumuje pod vyššie premisy; ohodnocuje sa ako účinné alebo

neúčinné, dobré alebo zlé. Praktické usudzovanie nevedie k záverom, ktoré majú povahu pravdivých či nepravdivých súdov, ale k záverom, ktoré sú motivujúcim, subjektívnym určením vôle konajúcej osoby. Nie je aktom umového teoretického usudzovania (ktoré vyúsťuje do pravdivých či nepravdivých súdov), ale aktom praktického rozumového usudzovania (ktoré vyúsťuje do návodov na dobré či účinné konanie). Jeho závery sú motivujúce a tendujú k utváraní vzorov konania či správania. Záver praktického úsudku pritom môže byť (podobne ako záver teoretického úsudku) legitímnym dôsledkom odvodzovacieho procesu ([10], 59).

Ďalej treba zohľadniť to, že Kant rozlišuje čistý a empirický praktický rozum, resp. praktické používanie *čistého* a praktické používanie *obyčajného* rozumu. V prvom prípade vychádzame z apriórnych zásad, napríklad zo zásady: Miluj Boha nado všetko a svojho bližného ako seba samého. V druhom prípade vychádzame len z empiricky podmienených maxim, napríklad: Miluj nado všetko seba samého a svojho bližného kvôli sebe samému. V prípade čistého praktického usudzovania postupujeme (podobne ako pri teoretickom usudzovaní) "od všeobecného *vo vyššej premise* (od morálneho princípu) cez subsumpciu možného konania (ako dobrého alebo zlého) uskutočnenú v *nižšej premise* a podradenú vyššej k *záveru*, totiž k subjektívnemu určeniu vôle (k záujmu o prakticky možné dobro a na ňom založenú maximu)" ([3], 109-110). Táto analytická štruktúra čistého praktického úsudku je podľa Kanta "pravzorom", "meradlom" a "kompasom" ([3], 103, 148; [4], 67), ktorý nám umožňuje orientovať sa v zložitej štruktúre praktického usudzovania konečných rozumných bytostí. Obyčajné praktické usudzovanie sa podľa neho odlišuje od čistého praktického usudzovania tým, že sa doň včleňujú empiricky podmienené maximy; "*prezrádza* sa ihneď citom pôžitku alebo bolesti, ktorý sa nevyhnutne upiera na empirické, pokiaľ vzbudzuje žiadostivosť" ([3], 111).

Pri vysvetľovaní ľudského konania alebo nekonania (*Tun und Lassen*) treba teda podľa Kanta postupovať od analýzy čistého praktického usudzovania k analýze obyčajného praktického usudzovania, ktoré sa môže od neho nekonečne odchyľovať. Kant tu, inak povedané, naznačuje, že pri vysvetľovaní ľudského konania treba postupovať od abstraktného ku konkrétnemu. Táto myšlienka sa však uňho zastiera už spomínaným rozporom medzi normatívnym a faktickým. U Kanta sa normatívne eticky i kognitívne nadraduje faktickému.

Kant na rozdiel od Aristotela striktné rozlišoval najvyššie dobro od blaženosti. Podľa Aristotela je najvyššie dobro zároveň aj najvyšším blahom. Kant naopak stavia jedno proti druhému (jedno je určené kategorickým

a druhé hypotetickým imperatívom). To však neznamená, že blaženosť nemá podľa Kanta nijakú morálnu hodnotu. Kant totiž, podobne ako Aristoteles, rozlišuje najvyššie dobro (ktoré sa uňho líši od blaženosti) od celej škály nižších podôb dobra. Najvyššie dobro má podľa neho empiricky nepodmienený charakter a pripisuje sa mu najvyššia morálna hodnota. Nižšie podoby dobra majú podmienený charakter a pripisuje sa im nižšia morálna hodnota. Konanie z lásky, lojality, priateľstva, úcty a zo šľachetnosti bude mať podľa Kanta nižšiu morálnu hodnotu ako konanie z povinnosti. Perfektné dobro podľa neho požaduje, aby sa blaho distribuovalo podľa cnosti (a najvyššou cnosťou je konať na základe morálneho zákona) ([10], 327, 333).

Treba si napokon uvedomiť aj to, že Kant rozlišuje viaceré druhy konania, z ktorých každý vyžaduje odlišné spôsoby praktického usudzovania. V zásade je podľa neho možné rozlíšiť tri základné druhy imperatívov, na ktorých základe sa uskutočňuje mnohotvárne ľudské konanie: Prvým sú *technické imperatívy*, ktoré vyžadujú zručnosť, umenie a sú charakteristické pre technické (zručné) konanie. Technické imperatívy prikazujú: Ak chceš dosiahnuť (možný) účel (a rozum má rozhodujúci vplyv na tvoje konanie), musíš chcieť uplatniť na to nevyhnutné prostriedky, ktoré sú v dosahu ([4], 80). Druhým typom sú *pragmatické rady*, ktoré vyžadujú chytrosť (leť) a sú charakteristické pre pragmatické (chytreté) konanie. Pragmatické rady neprikazujú, ale iba radia (odporúčajú): Ak chceš byť šťastný, pridržiavaj sa diéty, zdvorilosti, zdržanlivosti atď., o ktorých poučuje skúsenosť, že v priemere najviac napomáhajú blahobyť ([4], 81). Napokon tretím typom sú *morálne imperatívy*, ktoré patria k slobodnému konaniu ako takému, čiže k mravnosti. Morálne imperatívy môžu mať, ako sme už spomenuli, charakter kategorického alebo hypotetického imperatívu; v prvom prípade ide o všeobecný morálny zákon, v druhom o empiricky podmienené maximy ([4], 84-85).

Na základe týchto predbežných charakteristík možno rozlíšiť tieto základné "modely" Kantovej koncepcie praktického usudzovania:

Prakticko-technické usudzovanie

1. Chcem dosiahnuť možný účel *Y*.
2. Rozum má rozhodujúci vplyv na moje konanie.
3. Viem, že na dosiahnutie *Y* musím uplatniť nevyhnutné a dostupné prostriedky *X*.
4. Mal by som uplatniť/uplatniť prostriedky *X*.

Charakteristickým znakom prakticko-technického usudzovania je, že jeho "vyššou" premisou je technický imperatív (3). Je tiež zaujímavé, že už v analytickej štruktúre prakticko-technického usudzovania je (aj podľa Kanta) predpoklad rozumnosti konajúcej osoby (2).

Prakticko-pragmatické usudzovanie

1. Chcem byť šťastný.
2. Som rozumná bytosť.
3. Viem zo skúsenosti (svojej a iných), že dodržiavanie diéty, sporivosť, zdvorilosť, zdržanlivosť ... v priemere najviac napomáhajú blahobyť.
4. Mal by som/budem sa pridrižovať tejto pragmatickej rady.

Charakteristickým znakom prakticko-pragmatického (chytého) usudzovania je, že jeho hlavnou premisou je predpis, ktorý nemôže prikazovať, ale iba radiť, a to ešte so značnou dávkou pravdepodobnosti. Nie je totiž možný nijaký imperatív blaženosti. Napokon ani sama blaženosť nie je podľa Kanta nejakým ideálom rozumu, ale iba obrazotvornosťou ([4], 81-82).

Čisté prakticko-morálne usudzovanie

1. Morálny zákon ako najvyšší princíp inteligibilného sveta prikazuje: Miluj blížneho ako seba samého.
2. Ako člen inteligibilného sveta rád plním/som povinný plniť morálny zákon ako jeho najvyšší princíp.
3. Mal by som/budem sa usilovať milovať blížneho ako seba samého.

Charakteristickým znakom čistého prakticko-morálneho usudzovania je, že sa v ňom človek chápe abstraktne, len ako člen nadzmyslového, inteligibilného sveta. Hlavnou premisou v úsudku tohto druhu je morálny zákon, resp. maxima, ktorá je primeraná kategorickému imperatívu. Usudzovanie tohto druhu sa chápe ako "pravzor" prakticko-morálneho usudzovania. V čistej forme sa uskutočňuje len v myslení ideálnej rozumnej bytosti, ktorá je personifikáciou ľudstva. Dobrý agens sa tu chápe ako ideálny človek, ktorého vôľa je plne a priori determinovaná morálnym zákonom ([10], 316). Obyčajné prakticko-morálne usudzovanie sa môže tomuto ideálnemu pravzoru len viac alebo menej (donekonečna) približovať.

Obyčajné prakticko-morálne usudzovanie I

1. Ako člen zmyslového sveta by som mal dbať o svoje blaho.
2. Z princípu vlastnej blaženosti možno odvodiť maximu: Miluj nado všetko seba samého a svojho blížneho kvôli sebe samému.
3. Mal by som/budem sa usilovať milovať nado všetko seba samého a svojho blížneho kvôli sebe samému.

Charakteristickým znakom tohto druhu prakticko-morálneho usudzovania je, že sa v ňom človek chápe takisto jednostranne: len ako člen zmyslového sveta. Jeho hlavnou premisou je empiricky podmienený hypotetický imperatív založený na princípe vlastnej blaženosti (sebalásky), ktorý sa nikdy nemôže stať morálnym zákonom, lebo odporuje záujmom ľudstva.

Obyčajné prakticko-morálne usudzovanie II

1. Ako člen zmyslového sveta by som mal dbať o svoje blaho.
2. Z princípu vlastnej blaženosti možno odvodiť maximu: Miluj nado všetko seba samého a svojho blížneho kvôli sebe samému.
3. Ako člen nadzmyslového sveta som povinný plniť jeho morálny zákon, ktorý prikazuje: Miluj blížneho ako seba samého.
4. Maxima sebalásky (2) je v rozpore s morálnym zákonom (3).
5. Ako zmyslovo-nadzmyslová rozumná bytosť musím dať prednosť morálnemu zákonu ako najvyššiemu princípu inteligibilného sveta.
6. Mal by som/budem sa usilovať milovať blížneho ako seba samého (aj keď to bude v rozpore s princípom vlastnej blaženosti), prípadne aj (ale nie iba) kvôli sebe samému.

Pre prakticko-morálne usudzovanie tohto druhu je charakteristické, že sa v ňom človek chápe konkrétnejšie, ako zmyslovo-nadzmyslová bytosť: porovnáva sa v ňom možné konanie založené na morálnom zákone a možné konanie založené na princípe vlastnej blaženosti. Princíp subjektívneho účelu (*Ja*) sa tu porovnáva s princípom objektívneho účelu (*Mý*). Usudzovanie tohto druhu je charakteristické pre štruktúru toho, čo nazývame svedomím.

Je zaujímavé, že Kant považuje čisté prakticko-morálne usudzovanie za najdokonalejšie a morálne najvyššie. Obyčajné prakticko-morálne usudzovanie prvého typu (I) považuje za morálne najnižšie (amorálne) a obyčajné prakticko-morálne usudzovanie druhého typu (II) za reálne usudzovanie, ktoré sa najviac približuje čistému prakticko-morálnemu usudzovaniu.

Kant odporúča dva stupne testovania maximy (zámeru, úmyslu). Najprv ju treba testovať hypotetickým imperatívom, čiže postaviť si otázku, či predpokladané konanie povedie efektívne k dosiahnutiu požadovaného cieľa. Ak nie, treba ju odmietnuť. Ak áno, treba ju testovať kategorickým imperatívom. Ak sa s ním zhoduje, možno podľa nej konať; ak sa s ním nezhoduje, treba ju zamietnuť ([10], 320). Ak napríklad potrebujem peniaze na byt a chcem požiadať priateľa o pôžičku, hoci viem, že ju nebudem môcť splatiť, mal by som tento svoj úmysel zamietnuť, lebo odporuje morálnemu zákonu.

V uvedených prípadoch, o ktorých rekonštrukciu sme sa pokúsili, korešponduje praktický úsudok so zámerným konaním, ktoré sa riadi nejakým pravidlom (technickým, hypotetickým, kategorickým imperatívom, pragmatickou radou). Možno povedať, že podľa Kanta sa naše zámerné konanie vo väčšine prípadov riadi určitými pravidlami, ktoré vystupujú ako hlavné premisy v štruktúre praktického usudzovania. Kant bol na rozdiel od Aristotela teoretikom pravidlami riadeného zámerného konania a s ním súvisiaceho praktického usudzovania ([7], 65, 71). Ani Kant však netvrdí, že každé zámerné konanie vyvíera z praktického usudzovania. Predpokladá, že konanie sa niekedy môže riadiť viacerými intenciami, z ktorých každá reflektuje odlišné maximy. Pripúšťa existenciu zámerného konania, ktoré sa nezakladá na *aktuálnych* praktických úvahách. Jeho agens môže konať nielen z povinnosti, ale aj v súlade s povinnosťou; môže konať aj z vonkajšieho popudu; jeho konanie môže byť zautomatizované. No aj v takom prípade, keď sa konanie agensa nezakladá na aktuálnej praktickej úvahe, môže štruktúra praktického úsudku napomôcť pri rekonštrukcii jeho povahy ([7], 65, 71-72).

Podobne ako Aristoteles, aj Kant si ponecháva miesto na vysvetlenie povahy akratického a inkontinentného konania. Slabosť vôle má podľa neho dva odlišné aspekty: môže ísť o nedostatok vôľového obsahu, ktorý sa prejavuje v neschopnosti rozumovej sebakontroly a hraničí s iracionalizmom; môže však ísť aj o nedostatočnú silu vôle, ktorá sa prejavuje v neschopnosti produkovať správne konanie, pre ktoré sme sa rozhodli. Kant zrejme preferoval toto druhé riešenie problému. Inkontinentné konanie chápe ako konanie, ktoré sa zakladá buď na nedostatočnom poznaní, na nedostatočnej kognitívnej či vôľovej integrácii, alebo na kombinácii uvedených defektov ([7], 73-76).

Záver

1. Kant chápe človeka ako živú, zmyslovo-nadzmyslovú bytosť obdarenú rozumom a vôľou. Človek ako zmyslová bytosť je členom prírodného sveta a ako nadzmyslová bytosť členom inteligibilného sveta. V jeho

konceptii sa už naznačuje, že človek vo svojom konaní podlieha dvojakej zákonitosti: prírodnej a sociálnej. Špecificky spoločenský zákon však stotožňuje s morálnym princípom, ktorý má formu prírodného zákona. Jeho koncepcia človeka neprekonáva dichotómiu naturalizmu a antinaturalizmu.

2. Príroda a spoločnosť podľa Kanta neurčujú svoje zákony rozumu, ale rozum určuje svoje zákony prírode a spoločnosti. Teoretický rozum je zákonodarcom prírody a praktický rozum zákonodarcom slobody (spoločnosti). Praktický rozum odvodzuje z dvojakej, zmyslovo-nadzmyslovej povahy človeka dva odlišné typy praktických zásad: morálny zákon, ktorý má formu kategorického imperatívu, a empiricky podmienené maximy, ktoré majú povahu hypotetických imperatívov. Z morálneho zákona sa odvodzuje pojem (najvyššieho) dobra a z heterogénnych maxím pojem (vlastného) blaha.

3. Praktický rozum je podľa Kanta určovateľom vôle a vôľa sa chápe ako schopnosť dosahovať objektívne a subjektívne účely. Čistý praktický rozum je určovateľom čistej vôle, na ktorej konštituovaní sa podieľa vôľa všetkých rozumných bytostí; zameriava sa na objektívny účel, ktorý je spoločným účelom ľudstva. Obyčajný praktický rozum je určovateľom obyčajnej vôle; zameriava sa na dosahovanie subjektívnych účelov konečných rozumných bytostí. Vôľa je podľa Kanta autonómna (svojjákonodarná): je povinná podriaďovať sa morálnemu zákonu, na ktorého tvorbe sa sama podieľa spolu so všetkými rozumnými bytosťami. Kantov rozum je motivačne a normatívne praktický.

4. Praktické usudzovanie je podľa Kanta rozšírením teoretického usudzovania na oblasť nadzmyslového, inteligibilného sveta. Má obdobnú analytickú štruktúru ako teoretické usudzovanie. Rozdiel je v tom, že a) jeho hlavnou premisou je technický, pragmatický alebo morálny imperatív; b) jednou z jeho premís je predpoklad rozumnosti aktéra a c) záverom je rozhodnutie o zamýšľanom spôsobe konania. Čisté prakticko-morálne usudzovanie (ktorého hlavnou premisou je kategorický imperatív) Kant považuje za ideálny vzor praktického usudzovania a za kompas umožňujúci orientovať sa v heterogénnom praktickom usudzovaní a konaní konečných rozumných bytostí.

5. Problematickým v Kantovej koncepcii praktického usudzovania je samo jeho východisko: redukcia podstaty človeka (ako veci osebe) na inteligenciu a redukcia spoločnosti na jej duchovný (inteligibilný) rozmer. Dôsledkom toho je chybné stotožnenie sociálneho pravidla (morálnej normy) so spoločenským zákonom. Problematickým je jeho odvolávanie sa na Boha pri zdôvodňovaní (predurčenej) harmónie medzi zákonmi prírody a zákonmi slobody.

6. Je otázne, či rozum môže naozaj apriórne určovať množinu správnych normatívnych princípov a či skutočne umožňuje rozhodovať o tom, či máme konať podľa tej alebo inej maximy ([7], 80; [6], 320). Spochybňuje sa Kantovo tvrdenie, že kategorický imperatív vedie ku koordinácii konania ([10], 325). Vzniká napríklad otázka, či všetci budú akceptovať tvrdenie, že luhanie, samovražda, politické revolúcie a pod. sú vždy zakázané. Ak je také tvrdenie pravdivé, je otázne, či Kantov princíp je univerzálny; ak nie je pravdivé, tak sa nedá uplatniť na všetky rozumné bytosti (tamtiež).

7. Kantova moralita požaduje možnosť konania z celkom empiricky nezávislého motívu. Vzniká otázka, či je to vôbec možné. Kant argumentuje tým, že keď konáme ako racionálne bytosti, konáme slobodne. Sú však situácie, keď síce konáme ako racionálne bytosti, ale nekonáme slobodne. Nie je pravda skôr v známom aforizme: "Nič nie je také zvrátené ako zámerne konané dobro" (Meša Selimovič)? Kant si uvedomoval ťažkosti svojej argumentácie a v neskorších prácach (*Wille und Willkür*) hľadal východisko v zavedení rozdielu medzi vôľou a svojvôľou, resp. medzi vôľou a schopnosťou voľby ([10], 330).⁵ Za nedostatočné rozlišovanie vôle a ľubovôle Kanta kritizoval už G. W. F. Hegel.

8. Kantovo učenie o autonómii praktického rozumu (vôle) má okrem pozitívneho hľadania rozdielu medzi prírodou a spoločnosťou aj svoju negatívnu stránku: vedie k stavaniu slobody proti nevyhnutnosti, ducha proti telu, rozumu proti prírode. Niektorí predstavitelia ekofilozofie v tom vidia jeden zo zdrojov ideológie panstva rozumu nad prírodou, a teda aj jednu z príčin globálnej ekologickej krízy. A je paradoxné, že iní ekofilozofi (a niekedy aj tí istí) sa usilujú o rozšírenie Kantovho kategorického imperatívu na vzťah človeka a prírody : v zmysle povinnosti rozumných bytostí starať sa o prírodu.

POZNÁMKY

¹ S interpretáciou Kantovho chápania mentálnych príčin či dôvodov konania je to obdobné ako s interpretáciou Aristotelovho stanoviska. Niektorí autori vyzdvihujú tie partie, v ktorých Kant vyslovene hovorí o dôvodoch konania ([9], 89); iní zdôrazňujú, že Kant chápe rozum nielen v jeho teoretickej, ale aj v jeho praktickej sfére ako kapacitu s kauzálnou silou ([7], 80). Je však možné, že Kant tam, kde hovorí o noumenálnej kauzalite, nepoužíva slovo "Grund" vo význame *logického* dôvodu (*der logische Grund*), ale vo význame *reálneho* dôvodu či základu (*der Realgrund*).

² Je pravda, že "Kant bol newtonovec" ([10], 314). Lenže Kant už človeka nechápe ani tak ako stroj, ako skôr ako živý organizmus. Možno povedať, že u Kanta sú určité zárodky "antimechanistického vpádu" (M. Zigo), ktorý bol charakteristický pre celé 19. storočie.

³ Táto Kantova myšlienka mala svojich historických predchodcov. Už *A. A. C. Shaftesbury* staval proti prírodným zákonom cnosť ako ústrednú silu morality. *Ch. Wolff* vyslovil myšlienku o sebariadení (ak poznáme dôsledky svojho konania, sme schopní povedať, ktoré z nich budú najlepšie). U *W. C. Crusiusa* už nájdeme myšlienku o nepodmienennej morálnej nevyhnutnosti, resp. o morálnej nevyhnutnosti, ktorá je nezávislá od podmienených cieľov. *J. J. Rousseau* tvrdil, že každá rozumná bytosť by mala mať schopnosť morálneho sebariadenia, že by mala spoluutvárať svoj vlastný zákon, a tým aj základ pre našu slobodu, ako aj pre náš sociálny poriadok. Vyslovil myšlienku o (budúcom) spoločenstve, v ktorom by každý súhlasil s tým, že sa bude riadiť "všeobecnou vôľou". Kant kriticky nadväzoval na svojich predchodcov ([10], 314-316). Podľa Kanta však nie "všeobecná vôľa" diktuje rozumu jeho morálny zákon, ale naopak, morálny zákon určuje konsenzus vôlí rozumných bytostí v inteligibilnom svete.

⁴ Kant rozlišuje konanie v *súlade s povinnosťou* a konanie *z povinnosti*. Až konanie z povinnosti má podľa neho ozajstnú vnútornú hodnotu a morálny obsah ([4], 61).

⁵ Tento nedostatok Kantovej koncepcie bol podrobený kritike v pokantovskej etike, napríklad v Apelovom variante diskurzívnej etiky. Podľa *K. O. Apela* nie je diskurzívna vôľba výsledkom morálneho zákona; vyviera z našej schopnosti porozumieť si s ostatnými účastníkmi komunikatívneho spoločenstva. Konsenzus vnútri takej komunity nie je podľa neho určený apriórny morálnym zákonom, ale interpersonálnou reciprocitou členov komunikatívneho spoločenstva, reciprocitou ľudských interakcií. Je záležitosťou "transcendentálnej pragmatickej reflexie" ([5], 324). Základom konsenzuálnej komunikácie je podľa Apela argumentatívny diskurz členov komunity. Reflexia jeho podmienok je podľa neho vlastným základom komunikatívnej etiky a etickej racionality ([5], 316, 333; pozri tiež v [6]).

LITERATÚRA:

- [1] KANT, I. (1979): **Kritika čistého rozumu**. Bratislava.
- [2] KANT, I. (1975): **Kritika soudnosti**. Praha.
- [3] KANT, I. (1990): **Kritika praktického rozumu**. Bratislava.
- [4] KANT, I. (1990): **Základy metafyziky mravů**. Praha.
- [5] APEL, K. O. (1979): Types of Rationality Today: The Continuum of Reason between Science and Ethics. In: Gerlats, Th. F. (red.), **Rationality Today**. Ottawa.
- [6] APEL, K. O. (1986): Kann der postkantische Standpunkt der Moralität noch einmal in Substantielle Sittlichkeit "aufgehoben" werden? In: Kuhlmann, W. (red.), **Moralität und Sittlichkeit**. Frankfurt.
- [7] AUDI, R. (1991): **Practical Reasoning**. London - New York.
- [8] GUYER, P. (ed.) (1992): **The Cambridge Companion to Kant**. Cambridge University Press.
- [9] SCRUTON, R. (1996): **Kant**. Praha.
- [10] SCHNEEWIND, J. B. (1992): **Autonomy, Obligation and Virtue. An Overview of Kants Moral Philosophy**. In: [8].